

Пролог

Донька пастора

І прибуття не здіймає зайвого галасу. Без сирен, спалахів фотокамер і юрби помічників. Без жодних оголошень Ангела Меркель приїжджає до звичайної цегляної церкви в Потсдамі неподалік Берліну. Вона йде трохи згорбившись, але її хода рішуча і цілеспрямована. Коли проходить між рядами, люди дістають свої телефони. І вона, жінка, що ненавидить фотографуватися, поблажливо їм усміхається. Адже це її люди. Хоча церква зовсім недалеко від столиці, ця публіка відрізняється від вишуканих берлінців, серед яких Меркель проводить більшу частину свого життя. Її батько був пастором у схожій парафії. Цього непогожого осіннього вечора цей простий храм стає для неї сховком від усіх перипетій її четвертого та останнього терміну на посаді. Спокійні дні в її рідній провінції Бранденбург, де вона може в тиші блукати навколишніми лісами, стали колосальною рідкістю. Вона надто зайнята. Вона рятує світ.

Сьогодні в церкві Оберлінкірхе, оточена людьми, що згодяться на роль її родини, 63-річна канцлерка Федеративної Республіки Німеччина дозволяє собі зняти броню. На ній її звичний одяг, що став уніформою: перламутровий піджак (цього разу темно-зелений), чорні брюки та чорні черевики без підборів. Меркель вмощується у кріслі перед вітгарем і складає руки в молитовному жесті, настільки відомому в Німеччині, що для нього навіть є окремий емоджі. «Коли я була малою, щоранку та ввечері чула, як калатали церковні дзвони. Мені цього бракує», — каже вона припиншклим парафіянам, враженим несподіваною відвертістю їхньої зазвичай стриманої лідерки. На якусь мить усмішка — справжня, а не формальна — стирає глибокі зморшки з її обличчя. В останні роки світ німецької канцлерки переживає соціальну і політичну

турбулентність. Зараз Меркель нещадно критикують праворадикальні екстремісти, що вперше з часів Другої світової війни прибилися до німецького парламенту. До того ж досі не минув шок від того, що головний американський популіст співає оди її опоненту в Москві — Владіміру Путіну.

«У перший день школи, — розповідає Меркель про те, як складно було рости донькою пастора в атеїстичній Східній Німеччині, — учням запропонували встати та розповісти, ким працюють їхні батьки». «Скажи — водієм», — радили їй однокласники, адже це була більш прийнятна професія, ніж пастор. До того ж німецькою ці слова звучать майже ідентично.

«Пастором», — відповіла вона вчителю.

Ангелі Меркель немає потреби зайвий раз нагадувати своїм слухачам у цій церкві, наскільки небезпечною така прямота була в Східній Німеччині. Навіть дітям доводилося берегти таємниці від всевидячого державного ока. Державне відомство Штазі втручалось в життя суспільства навіть сильніше, ніж його попередник Гестапо. У міністерстві державної безпеки працювали 173 тисячі агентів та інформаторів, порівняно із 7 тисячами у Третьому Рейху. Це, вважайте, один кляузник на кожні 63 людини. «Звісно, таке дитинство не могло не вплинути на все моє життя», — каже Меркель і цими словами мимоволі дає ключ до розуміння того, ким вона є і як їй вдалося зберегти владу протягом вартих подиву півтора десятка років. І чому вона досі лишається однією з найзагадковіших постатей не тільки у власній країні, а й, безумовно, у всьому світі.

Далі, повертаючи розмову до нинішніх часів, пастор Маттіас Фіхтмуллер запитує, чи читає канцлерка книги про себе. «Так, але я себе в них не впізнаю!» Парафіяни сміються разом із нею. «Я встановила дуже чіткі межі, щоб деякі аспекти мого життя були закриті для широкого загалу», — каже вона. Меркель дала всьому світу зрозуміти: все, що не пов'язано з її посадовими обов'язками, сторонніх людей не стосується. Таємничість стала невід'ємною частиною образу канцлерки. Протягом 16 років Меркель на посаді канцлера не було жодного витоку особистої інформації про неї, ніхто з її найближчих працівників не видав про неї жодного зайвого факту. Її співробітники віддано захищають жінку, на яку працюють багато років. «Ви всі досі тут?» — здивувався президент

Барак Обама під час візиту до Берліну у 2016 році, зустрівши команду Меркель у тому ж складі, що й у 2008-му.

Після стількох років німцям досі не набридли ні її обличчя, ні її голос, ні її блискучий образ — з тієї простої причини, що вона *не відблискує*. Хоч вони й небагато знають про свою канцлерку, окрім того, що її життя не надто відрізняється від їхнього, вони тричі переобирали її, причому із солідною перевагою над опонентами. Час від часу її помічають вишукано вбраною на Вагнерівському фестивалі в Байройті, але не рідше її можна зустріти в супермаркеті, де вона сама купує продукти. Вона чимало навчилася на помилках своїх попередників. Скажімо, Гельмута Коля*, котрий вдавав, що має ідеальну німецьку родину, доки його дружина не вкоротила собі віку. Або героя Холодної війни Віллі Брандта, якого пізніше викрили як сексуально залежного.

Іноді прагнення Меркель уникати зайвої уваги межує з параноєю. Вона не веде щоденника, не користується електронною поштою. Лише зрідка в разі крайньої потреби пише короткі повідомлення. Якщо хтось з її оточення видасть комусь хоча б незначну дрібничку з її особистого життя, це буде кінець її стосунків з цією людиною. Один політичний союзник назавжди втратив її довіру, коли показав широкому загалу електронний лист на чотири слова: «Дякую за пропозицію, ам»¹.

У своїх спробах розкрити загадку Ангели Меркель дослідники іноді збиваються на абсурдні речі. Візьмімо, наприклад, цей уривок із поважного німецького тижневика *Die Zeit*: «Коли Меркель виступає на телебаченні, вона завжди крутить верхній гудзик свого жакета. Не туди-сюди, а по колу й у певному ритмі. Коли канцлерка хвилюється, вона дряпає ніготь великого пальця нігтем вказівного. Натомість, коли вона малює кола на іншій руці, це показує її зосередженість»². Під час пресконференцій за кордоном «можна зрозуміти, коли її драгує ведучий. Тоді вона часто зиркає на його записи».

Утім, деякі фірмові жести у неї, здається, є. Нахилена голова та погляд щирого нерозуміння під час її першої зустрічі з Дональдом Трампом, коли він видав: «У нас є дещо спільне, Ангело. Нас обох

* Гельмут Коль — канцлер Федеративної Республіки Німеччина в 1982–1998 рр. — Прим. ред.

прослуховував Обама». Її епічне закочування очей, коли на прес-конференції її спитали, чи вірить вона ексцентричному прем'єр-міністру Італії Сільвіо Берлусконі. Той же вираз з'являється на її обличчі, коли Владімір Путін починає її повчати. Або ж незвично емоційний вираз її очей, у яких навіть проглядалися сльози, під час прощання з президентом Обамою після закінчення його терміну у 2016 році.

Однак, хоч би якою корисною для її політичного довголіття була така надзвичайна дисциплінованість, що змушує журналістів тлумачити кожен її рух та погляд, у якомусь розумінні це також привід усім нам задуматися. Можливо, щоб зрозуміти сучасний світ, ми повинні зрозуміти Ангелу Меркель. У часи глобальних політичних і суспільних криз жоден світовий лідер не захищав повоєнний ліберально-демократичний порядок так самовіддано, як це робила Ангела Меркель, даючи відсіч агресивним тиранам на кшталт Владіміра Путіна і Дональда Трампа. За її сприяння Німеччина стала не лише економічним, але й моральним лідером Європи — країною, що відкрила свої кордони для мільйона біженців із Близького Сходу.

Як їй це вдалося? Не *завдяки* привілейованим можливостям, а радше навпаки, *попри* обставини, що тільки ускладнювали життя, — уродженка Східної Німеччини, жінка, науковиця — у країні, що у своїй історії не має жодної королеви? Як людина з такою простою риторикою та зовнішністю спромоглася на політичне довголіття в нашу динамічну цифрову епоху? Звісно, частина формули успіху — гострий розум і тяжка праця. У країні, найстарші громадяни якої ще пам'ятають марші зі смолоскипами та натовпи, що прославляють пустопорожніх демагогів, відчутною перевагою також став м'який та приємний стиль мовлення Меркель. Коли голова Світової організації торгівлі Паскаль Ламі попросив Меркель додати до її промов «трохи поезії»³, вона відрізала: «Я не поетеса». Вочевидь, спокійний аналітичний підхід Меркель сформувався внаслідок багаторічного вивчення фізики. Наука навчила її ширше дивитися на державне управління, оцінюючи його з погляду довгострокової перспективи. «Я все продумую, починаючи з кінця, з бажаного результату, і потім лише працюю на нього... Важливо те, що трапиться за два роки, а не що напишуть у газетах завтра»⁴, — каже вона. При цьому Меркель ніколи не опускається

до наклепів чи інсинуацій. І не потрапляє на гачок тих, хто до них вдається. «Вона не грає в їхні ігри. Вона знає, що добре, а що погано. Знає, коли Путін чи Трамп їй брешуть», — сказав про неї колишній німецький президент Йоахім Гаук. Як правило, вона ігнорує їхні маніпуляції, вперто продовжуючи гнути свою лінію.

Щоб досягти того, чого вона досягла, і перебувати на вершині так довго, як це робила вона, Ангела Меркель мусила мати такі якості, як жорсткість та цілеспрямованість, утім, не перегинаючи палицю в жодній з них.

У багатьох делікатних ситуаціях Меркель діє приховано, не привертаючи до себе зайвої уваги. Вона була розлученою протестанткою зі Східної Німеччини, що живе з коханцем, коли очолила правочентристську католицьку організацію, відому своєю консервативністю та переважно чоловічим складом. Її роль у Християнсько-демократичному союзі — чудова ілюстрація її вміння лишатись у тіні. «Легким помахом руки» вона зробила консервативне німецьке суспільство значно ліберальнішим. Призначивши на посаду міністра закордонних справ відкритого гея Гідо Вестервелле, вона схвально відгукувалася про його чоловіка та із захопленням говорила про історію їхнього кохання, при цьому не заявляючи прямо про свою підтримку одностатевих шлюбів. Коли 8 років по тому в Німеччині таки поставили на голосування питання про їх узаконення, Меркель порадила консервативним однопартійцям голосувати згідно із власною совістю, а не з партійною лінією, котра, звісно ж, одностатевих шлюбів не визнавала. Відтак, без жодних промов і політичних заяв канцлерки, закон про одностатеві шлюби було прийнято на рівні держави.

За допомогою схожої прихованої тактики вона просувала нові можливості для жінок. Коли очільник праворадикальної партії «Альтернатива для Німеччини» якось відреагував на кількість жінок в оточенні канцлерки вигуком «Невже в ХДС не лишилося чоловіків?!», радниця Єва Крістенсен прошепотіла своїй лідерці: «Це перемага!». На що Меркель ледь помітно і вкрай загадково посмінулася. Вона безліч разів демонструвала, як багато можна досягти тихо і непримітно, не хизуючись своїми заслугами привселюдно.

Частково її політична геніальність ґрунтується на вмінні миттєво помічати хороші ідеї. «Вона успішно реалізувала програми своїх суперників стосовно енергетики, дошкільної освіти, одностатевих

шлюбів та прав жінок», — каже колишній міністр культури, соціал-демократ Міхаель Науманн. До того ж це чудовий спосіб нейтралізації потенційних опонентів. «Ангела чудово вміє привласнювати гарні ідеї, щойно вони набирають силу. Тому політичні суперники остерігаються вступати з нею в коаліцію», — каже колишній президент Гаук, досі привабливий 80-річний чоловік, дуже схожий на американського актора Джеймса Гарнера. (Втім, такий підхід не заважав Меркель формувати з опонентами коаліції, потрібні, щоб, як ми пізніше пересвідчимося, протягом 16 років утримувати ХДС на вершині політичного олімпу.)

Ще один ключ до політичного довголіття Меркель — невичерпна допитливість. У свої 65 вона досі цікавиться всім новим і незвичайним. Люди, факти, історія, проблеми, дискусії — все це й досі її захоплює. Однак, окрім жаги випробувань, що рухає Ангелою Меркель? «Влада, влада і влада», — сказав колись її наставник Гельмут Коль. Меркель багато навчилася, спостерігаючи за впливовими чоловіками. І Коль став одним із багатьох, хто заплатив своєю політичною кар'єрою за недооцінку жінки, яку він колись називав «*mein Mädchen*»*. У Меркель не було взірців серед жінок, крім хіба що Катерини II та Марії Кюрі. Як не було і сторонньої підтримки — їй довелося створювати себе як політика самостійно. «Як жінка, я мусила вчитися демонструвати свою владу. Без влади багато не досягнеш»⁵, — якось сказала Меркель. Однак влада, яку вона в собі культивувала, — то влада особливого ґатунку.

Як показує приклад Меркель, однією з найбільших чоловічих слабкостей є розумілість⁶. Впливовій жінці завжди є чим зайнятися і крім плекання свого еґо. Втім, іноді, коли Меркель ним нехтує, вона втрачає можливість встановити з людьми тісний особистий зв'язок. У 2009 році канцлерка виступала в Гамбурзі разом із прем'єр-міністром Польщі Дональдом Туском. Меркель жодного разу не згадала, що народилася в цьому місті чи що її дідусь за походженням поляк. Більшість політиків неодмінно скористалися б такою нагодою зблизитися з аудиторією. Та в останні роки її правління ця схильність до деперсоніфікації своєї політичної влади постала перед випробуванням в особі нових харизматичних світових лідерів.

* «Моя дівчинка» (нім.).

Не можна сказати, що Ангелі Меркель бракує его. Якби бракувало, вона б не зробила таку політичну кар'єру. Коли її якось спитали, з кого вона бере приклад, Меркель сказала: «Із себе. Намагаюся робити це якомога частіше»⁷. Вона змінила людське уявлення про жінку у владі — про її зовнішній вигляд, слова і вчинки. До того ж при пильнішому погляді загадковий образ Ангели Меркель стає ще загадковішим. Вона — найвпливовіша жінка на світовому подіумі, але при цьому не називає себе феміністкою. Попри успіхи в політичній сфері, більше любить проводити час із музикантами, співаками, акторами та письменниками. Всупереч тренду на балакучих супергероїв, поводить себе спокійно і тихо.

Вона не та, за кого ми її маємо. Насправді Ангела Меркель далека від того пуританського серйозного образу, який показує світу. У часи її юності за залізною завісою вона мріяла «побачити Скелясті гори і роз'їжджати на машині, слухаючи Брюса Спрінгстіна»⁸. «Вона до біса смішна», — додає до своєї характеристики Меркель колишній посол США в Німеччині та нинішній губернатор штату Нью-Джерсі Філіп Мерфі. Після стількох років на арені Меркель не розучилася бути нормальною. Її земляк зі Східної Німеччини, генеральний консул у Нью-Йорку Девід Гілл пояснює: «Якби ви починали життя там, де вона, — за Муром, що, як ми тоді думали, стоятиме вічно, — ви не забули б цього ніколи. Інші люди можуть забути, звідки вона, але Ангела Меркель все пам'ятає».

Усе доросле життя Меркель побудоване на трьох китах: майже фотографічній пам'яті, умінні розбивати задачі на складові частини та невгамовному завязатті до роботи. Додайте до цих якостей той факт, що вона мало спить (максимум п'ять годин), а також міцну статуру. Меркель пізно навчилася ходити, тому в дитинстві часто падала й ламала кістки. Однак навіть зараз, завдяки своїй силі волі, вона може гуляти пішки по шість годин. Якись її найсильніші риси вроджені, якись набуті — але саме вони дають їй цю непохитну впевненість, що так часто виводить із рівноваги голів інших держав. Впевненість, завдяки якій вона так довго протрималася на посаді канцлера.

* * *

Поговоривши з пастором, Ангела Меркель проходить маленьким храмом, спокійно спілкується з парафіянами і персоналом.

У деяких служок, що живуть при церкві, синдром Дауна або інші проблеми зі здоров'ям. Та канцлерка росла поміж таких людей, адже їх вистачало серед батькової пастви, тож вона почувалася абсолютно спокійно та із задоволенням куштує канапки, якими вони її пригощають.

Ключ до розуміння особистості та секретів успіху Меркель схований у її походженні. Вижити в поліцейській державі — це вже досягнення, що дає людині особисту і політичну стійкість. Цей початковий етап її життя зробив її людиною, максимально далекою від ідеалізму. Меркель ніколи не вірила у справедливість історії. Так, вона має діяльну натуру та оптимістичне мислення, але вона також знає про людські слабкості. В останні роки на посаді канцлера вона неодноразово зверталася до історії загибелі цивілізацій, що зникли з лиця землі, бо не змогли відстояти свою свободу. В одній з промов вона говорила, зокрема, про падіння Імперії інків, а нещодавно згадувала Аугсбурзький мир 1555 року — інтерлюдію кривавих релігійних війн XVI–XVII століть. Після цього періоду затишшя нове покоління, яке не знало жахів війни, знову почало руйнівний конфлікт, який винищив третину населення тодішньої Німеччини.

З моменту завершення Другої світової війни минуло 75 років, але Німеччину досі переслідує питання: чи може країна, що збудувала Аушвіц і влаштувала найбільш нещадний і послідовний геноцид в історії, стати «нормальною»? Ангела Меркель відповідає на нього ствердно, але з деякими уточненнями. *Так, але* за умови, якщо Німеччина і далі братиме на себе відповідальність за один із найстрашніших розділів людської історії. Як донька пастора, вона вірить, що спасіння вимагає щоденної кропіткої роботи.

* * *

Ця книга — портрет радше людини, а не політика — відповідь на питання, як ця аутсайдерка, донька пастора, стала найвпливовішою жінкою у світі. Пишучи цю книжку, я часто спиралася на щирі інтерв'ю Ангели Меркель, що вона їх давала в період із 1990 (як 35-річна вчена, котра щойно потрапила в політику) до 2005 року (коли її обрали першою жінкою-канцлером Німеччини). Ці інтерв'ю я доповнила особистими розмовами з її наставниками, друзями та колегами. Вони — плоть і кров цієї історії. Зі мною

погодилися поспілкуватися кілька людей із її найближчого оточення, тим самим порушивши незламні правила канцлерки щодо контролю за особистою інформацією (щоправда, вони попросили не називати їхніх імен). Мої особисті зустрічі з Ангелою Меркель, які періодично траплялися з 2001 року, доповнили моє розуміння її особистості, хоч формально і не були повноцінними інтерв'ю.

Моє дитинство теж пройшло в країні-сателіті Східного блоку, тож я добре її розумію. Особливо її стриманість на публіці, цілком логічну для людини, що виросла в поліцейській державі. Лише коли розсипалася фальшива доктрина Радянської імперії, Меркель змогла почати свою політичну кар'єру. Коли у неї виникала можливість зробити щось в ім'я Добра, вона завжди за неї хапалася. Втім, як ми побачимо далі, її мотиви завжди були не менш складними, ніж сама ця жінка. Вона веде інтелектуально насичене та сповнене пригод життя, якого їй бракувало за залізною завісою впродовж 35 років.

* * *

Тут, у церкві, пастор Фіхтмуллер нахилиється до канцлерки. «Вас не дратує, що у вашому віці вас досі називають донькою пастора?» — питає він.

Найвпливовіша жінка світу миттєво відповідає: «Зовсім ні. Я і є донька пастора».